

УДК 331.556.4

П'ятковська О.Р.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ МІГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ

DEVELOPMENT STAGES OF MIGRATION SYSTEMS THEORETICAL CONCEPTS

АНОТАЦІЯ

Однією з перших найбільш удалих спроб об'єднати розрізнені концепції міграції на міждисциплінарному рівні та пояснити міграційні взаємозв'язки між країнами належить теорії міграційних систем. У статті розглянуто теоретичні підходи до поняття міжнародних міграційних систем та проаналізовано еволюцію поглядів зарубіжних дослідників протягом 1970–2000-х років. Зроблено висновок про наявність трьох основних етапів розвитку наукового дискурсу у сфері теорії міграційних систем. Окреслено основні особливості кожного із цих етапів. Результати проведеного аналізу можуть бути використані для подальшого активного застосування та інтеграції засад теорії міграційних систем у вітчизняну науку.

Ключові слова: теорія світової системи, теорія соціальних мереж, міграційні потоки, перші мігранти, тип зв'язків, канали відгуків, урбаністична міграційна система, міграційне посередництво.

АННОТАЦИЯ

Одной из первых наиболее удачных попыток объединить разрозненные концепции миграции на междисциплинарном уровне и объяснить миграционные взаимосвязи между странами принадлежит теории миграционных систем. В статье рассмотрены теоретические подходы к понятию международных миграционных систем и проанализирована эволюция взглядов зарубежных исследователей на протяжении 1970–2000-х годов. Сделан вывод о наличии трех основных этапов развития научного дискурса в области теории миграционных систем. Определены основные особенности каждого из этих этапов. Результаты проведенного анализа могут быть использованы для дальнейшего активного применения и интеграции основ теории миграционных систем в отечественную науку.

Ключевые слова: теория мировой системы, теория социальных сетей, миграционные потоки, первые мигранты, тип связей, каналы отзвонков, урбанистическая миграционная система, миграционное посредничество.

ANNOTATION

One of the first successful attempts to combine different concepts of migration at the multidisciplinary level and to explain the migration linkages between countries is the theory of migration systems. The article deals with theoretical approaches to the concept of international migration systems and analyses the evolution of the views of non-Ukrainian researchers of the period from 1970s till 2000s. The author comes to the conclusion that there are three main stages of the development of scientific discourse in the migration systems theory. In the article, the main features of each of these stages are outlined. The results of the analysis can be used for further application and integration of the principles of the migration systems theory into the Ukrainian science.

Keywords: world system theory, social networks theory, migration flows and counter flows, pioneer migrants, type of linkages, feedback channels, rural-urban migration system, migration agency.

Постановка проблеми. Міжнародна міграція – одна з визначальних характеристик глобалізації – перетворилася на домінуючий фактор не лише формування світового ринку праці, а й міжнародної співпраці між державами для пошуку шляхів її регулювання. На сучас-

ному етапі спостерігається подальша інтенсифікація міграційних процесів у світі, зокрема з 2010 до 2017 р. чисельність міжнародних мігрантів зросла з 220 до 258 млн. осіб [1], а також трансформація їх видів та форм, розширення географії країн-донорів та реципієнтів, а також спектру загроз, які несуть із собою масові нерегульовані міграційні потоки. З огляду на це, міграційна взаємодія між державами набуває якісно нового характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на постійні дебати серед науковців щодо впливу міграції на розвиток країн – учасниць міграційних обмінів, висновки авторів здебільшого обґрунтовано емпіричними дослідженнями, які враховують вплив міграції на певні вибрані соціально-економічні детермінанти країни походження чи призначення мігрантів. Так, із позицій країни-реципієнта дослідники переважно аналізують такі економічні ефекти, як вплив іммігрантів на ринок праці, зокрема на рівень безробіття (представлено у працях К. Зіммермана, Ж. Цваймюллера, Д. Гросса, Дж. Харріса, М. Тодаро), вплив на економічне зростання, а також на рівень доходів резидентів країни-реципієнта (Дж. Борхас, К. Фуест, М. Тум, М. Петер та Дж. Верікіос) та фіскальні ефекти іммігрантів [2]. У контексті країни-донора економічні ефекти аналізують на основі таких соціально-економічних параметрів, як вплив на бідність (Р. Адамс, Дж. Пейдж, А. Кемал, Г. Рамі, К. Крофт, Хейн де Хаас), вплив на рівень доходів осіб, що залишилися у країні-донорі (А. Беррі, Р. Соліго) та рівень зайнятості (С. Дрінквотер, П. Левін), інвестиційні ефекти грошових трансфертів трудових мігрантів (С. Дрінквотер, О. Малиновська), інші мікро- та макроекономічні показники (Т. Романюк, Р. Стаканов, І. Кукурудза, Т. Ромащенко, Ю. Курунова) та ін. [3–8].

Аналізу специфіки економічних ефектів в умовах загострення міграційної кризи в ЄС та пошуку економічної інтеграції біженців присвячено праці І. Мартіна, А. Вентуріні та ін. [9; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, на сучасному етапі розвитку міжнародної міграції та процесів глобалізації найбільш ґрунтовний підхід до дослідження феномену міжнародної міграції має базуватися на застосуванні сис-

темного аналізу та міждисциплінарного запозичення.

Мета статті полягає у характеристиці основних теоретико-концептуальних підходів та етапізації еволюції поглядів зарубіжних дослідників у цій сфері для подальшого активного застосування та інтеграції засад теорії міграційних систем у вітчизняну науку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість зарубіжних дослідників-міграціологів сходиться на позиції, що засновником теорії міграційних систем можна вважати професора географії з нігерійського університету Акіна Мабогундже [11], який у 70-х роках застосував Теорію загальних систем (General System Theory) для дослідження міграції «село – місто» [12]. На думку А. Мабогундже, система може бути визначена як комплекс взаємодіючих елементів разом з їхніми атрибутами та відносинами, тому одним із головних завдань концептуалізації явища як системи є визначення основних взаємодіючих елементів, їхніх атрибутів та взаємин. Як тільки це буде зроблено, відразу стає очевидним, що система працює не в порожнечі, а в спеці-

альному середовищі [12, с. 2]. Автор також уважав, що певний комплекс змінних (даних) визнається як система, яка володіє певними властивостями, які є загальними для багатьох інших систем, однак у цій праці він не робив акцент на визначенні складових компонентів у математичній формі, а лише на вербальному аналізі способів існування систем, та розробив системну схему теорії міграції «село – місто» (рис. 1).

Як видно з рис. 1, А. Мабогундже описав основні елементи міграційної системи «село – місто», а також різні типи середовища, у межах яких функціонує ця система та з якими вона взаємодіє. Представлення авторської концепції у такий спосіб підкреслює структурні конгруентності, або ізоморфію, з іншими проблемами. Крім того, одна з головних переваг такого підходу полягає у тому, що вона дає змогу розглянути проблему міграції із сільської до міської місцевості не лише як лінійний, односпрямований, виштовхувально-притягаючий (push-pull), причинно-наслідковий рух, а й як циклічну, взаємозалежну, надзвичайно складну і самоідифіковану систему, в якій зміни в одній час-

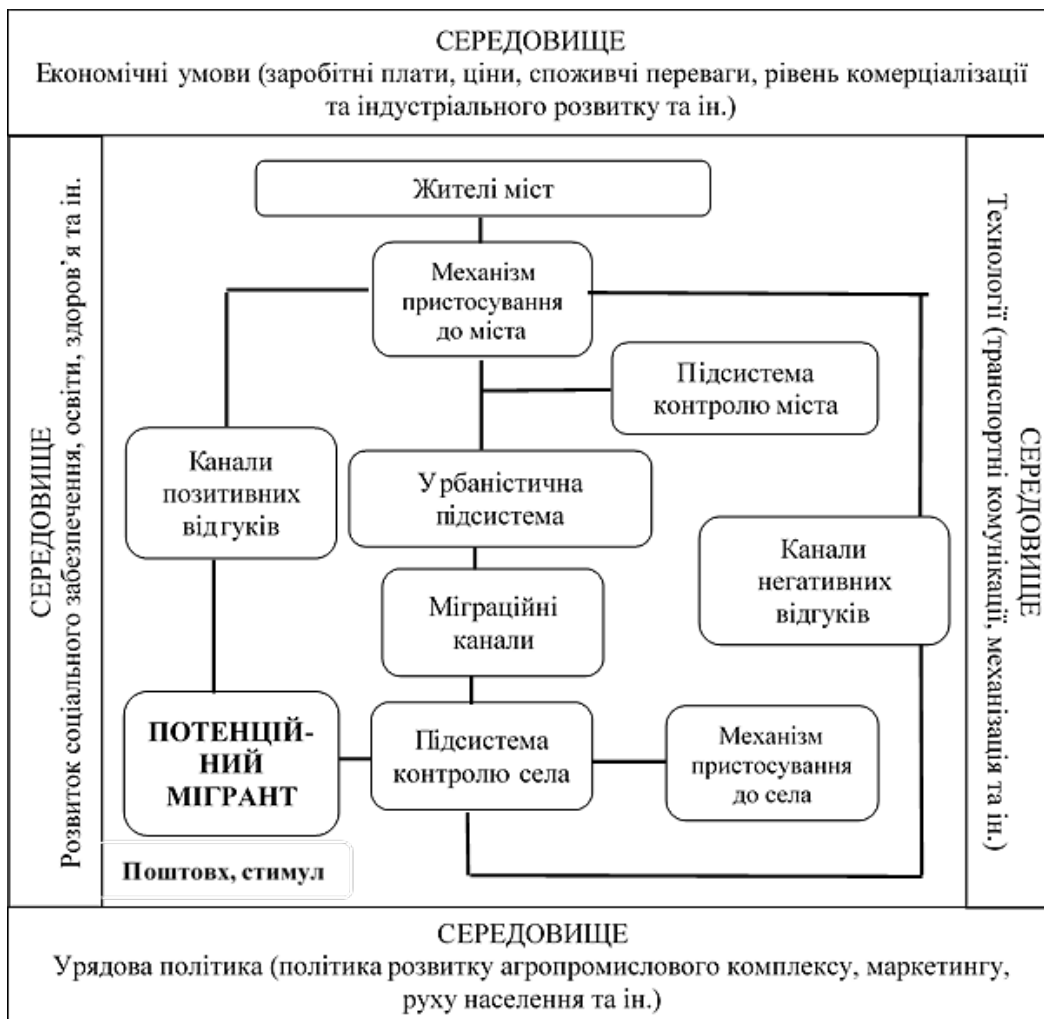


Рис. 1. Схематичне зображення урбаністичної міграційної системи за А. Мабогундже [12, с. 3]

тині системи здійснюють вплив на роботу цілої системи [12, с. 16].

Хоча А. Мабогундже заслужено прийнято вважати засновником теорії міграційної системи, однак слід віддати належне працям Т. Парсонза 50-х років (засновника теорії суспільства як соціальної системи), а також працям деяких африканських учених 60-х років, які застосовували системний підхід до вивчення організації суспільства [13, с. 5].

Протягом 80–90-х років ідею А. Мабогундже почали активно використовувати для характеристики міжнародної міграції, однак, на нашу думку, варто також згадати теорію світових систем І. Валерстайна, яка з'явилася на початку 70-х років [14; 15] й якою автор започаткував формування системного підходу на глобальному рівні. Вже в кінці 80-х років з'явилися праці Л. Лукассена, Р. Бетфорда, М. Бойд, Ф. Арнольда та Дж. Фоусетта, в яких автори розглядали формування міграційних систем на макрорівні переважно під призою транснаціональних мереж та з позицій географічного розподілу міграційних процесів. Аналізуючи тодішні підходи, Дж. Фоусетт окреслив чіткі зв'язки, що функціонують у межах міграційних систем (табл. 1).

Виходячи з наявності таких зв'язків, Дж. Фоусетт виокремив такі засадничі переваги міграційної системи:

1. Вона бере до уваги аналіз обох кінців міграційних потоків із відповідною необхідністю з'ясування наявності мобільності у будь-якій частині.

2. Вона аналізує одні міграційні потоки в контексті інших потоків або одні місця призначення з урахуванням альтернативних місць призначення.

3. Вона висвітлює різноманітні взаємозв'язки між місцями міграційного обміну, зокрема

потоки інформації, товарів, послуг, ідей, а також людей.

4. Вона сконцентрована на проведенні порівняння між місцями міграційного обміну, тобто звертає увагу на диспропорції та незбалансованість, які є джерелом енергії системи.

5. Вона фокусує увагу на взаємопов'язаності системи, в якій одна частина є чутливою до змін в іншій частині.

6. Вона руйнує погляд на міграцію як на звичайний динамічний процес, тобто як на послідовність подій, які трапляються з певним часом [16, с. 672–373].

На початку 90-х років теорію міжнародних міграційних систем активно розвинули М. Крітц, Л. Лім, Г. Злотнік, Д. Гурак, Д. Мессей, Ф. Кейсез. Зокрема, у праці «Міжнародні міграційні системи: глобальний підхід», яка була опублікована в 1992 р. під загальною редакцією М. Крітц, Л. Лім та Г. Злотнік, подано системний підхід до вивчення тогочасної міжнародної міграції та інших типів потоків населення між країнами, досліджено вплив цих потоків на країни-донори та реципієнти міжнародних мігрантів у сфері економічних, політичних та соціальних зв'язків [17]. Загалом, аналізуючи наукові праці 80–90-х років, Хейн де Хаас доходить висновку, що основоположним припущенням теорії міграційних систем є те, що міграція змінює соціальні, культурні, економічні та інституційні умови як у країнах-донорах, так і в країнах-реципієнтах, тобто весь простір розвитку, в межах якого відбуваються міграційні процеси [11, с. 6]. Міграційні системи складаються з країн (або регіонів певних країн), між якими відбувається відносно чисельний обмін мігрантів, і характеризуються наявністю відповідних механізмів, що забезпечують взаємозв'язок між активізацією потоків

Таблиця 1

Зв'язки в міграційних системах за теорією Джеймса Фоусетта (1989 р.)

Типи зв'язків	Категорії зв'язків			
	Відносини між країнами	Масові культурні зв'язки	Сімейні та особисті мережі	Діяльність агентств
Матеріальні зв'язки	<ul style="list-style-type: none"> торгівля і фінансові потоки; двостороннє економічне та технічне співробітництво 	розподіл міжнародних ЗМІ (друковані видання, телебачення, фільми)	<ul style="list-style-type: none"> потоки грошових трансфертів переписка (кореспонденція) між мігрантами 	<ul style="list-style-type: none"> трудова рекрутинг та наявність промислових матеріалів; офіційні канали для грошових трансфертів
Регуляторні зв'язки	<ul style="list-style-type: none"> політика регулювання еміграції та імміграції; політика працевлаштування тимчасових працівників 	<ul style="list-style-type: none"> норми, що регулюють зовнішню міграцію; суспільне сприйняття іммігрантів 	<ul style="list-style-type: none"> сімейні обов'язки; суспільна солідарність 	<ul style="list-style-type: none"> правила та регулятори управління міграційними процесами; контракти з трудовими мігрантами
Відносні зв'язки	<ul style="list-style-type: none"> економічна рівновага на ринку праці (буквально - взаємна відповідність попиту та пропозиції на робочу силу); економічна залежність 	<ul style="list-style-type: none"> культурна подібність; сумісність систем цінностей 	наявність відносного соціального статусу між мігрантом та немігрантом	взаємна відповідність діяльності агентств у країні-донорі та країні-реципієнті

Джерело: складено за [16, с. 674]

людей із потоками товарів, послуг, капіталу, ідей, інформації [11, с. 6–7].

Р. Дженніссен зауважує, що формування взаємозв'язків між країнами, що входять до міграційної системи, характеризується не лише міграційними потоками, а й історичними, культурними, колоніальними та технологічними чинниками, а сама система функціонує у певних контекстах, зокрема політичному, економічному, соціальному та демографічному (рис. 2).

Основним припущенням теорії міграційних систем є те, що міграція змінює соціально-економічні, культурні та інституційні умови країн-походження та країн-призначення, тобто впливає на загальний простір (регіон), у межах якого відбувається міграційний процес [18, с. 415]. Стійкість міграційної системи залежить від причинно-наслідкових явищ, які побудовані на основі трьох типів ефектів: прямих, непрямих, зворотних (рис. 3).

Теоретична основа, що представлена на рис. 3, була розроблена автором як міждисциплінарний синтез теорій транснаціоналізму, людського капіталу, соціального капіталу, неокласичної економічної теорії, теорії дуального ринку праці, нової економічної теорії міграції (NELM), теорії відносної депривації (зокрема, грошових трансфертів та людського капіталу), теорії світової системи, теорії мереж та інституційної теорії [18].

Водночас О. Байквелл наголошує, що міграційна система визначається наявністю: (а) інтерактивних елементів, зокрема потоками людей, ідей, товарів, послуг тощо; (б) інституційної та стратегічної бази, а також індивідуальних учасників (тут мається на увазі як політика, спрямована на підтримку домогосподарств, так і на розвиток громадянського сектора, приватних підприємств тощо); (в) динамічності обмінів, що існує між учасниками системи; (г) навколишнього середовища, в якому функціонує система [13, с. 13–14].

Дослідники Міжнародного інституту міграції при Оксфордському університеті вважають, що недоліком теорії міграційних систем є те, що вона вивчає цей феномен як сформований та вже ідентифікований факт, однак у науковій літературі не приділено достатньо уваги вивченню чинників, що впливають на започаткування міграційних систем, тобто трансформації звичайних міграційних потоків у міграційні системи [19, с. 10–11]. Серед основних викликів дослідження перших мігрантів, які потенційно можуть започаткувати міграційні системи, є їх сегментація за різними ознаками, зокрема типом міграції (трудова мігранти, політичні мігранти, кваліфіковані тощо), часовими відліками (наприклад, наявність певних міграційних хвиль), а також географічним розподілом міграційних потоків. Тим не менше, ключовим аспектом формування міграційного посередництва (фактору) утворення міграційної системи автори вважають наявність стійкої ітерації, яка буде присутньою за будь-яких змінних умов. Наприклад, аналізуючи українських мігрантів у Великій Британії, вони роблять висновок про те, що такою ітерацією є збереження національної ідентичності, оскільки вона сприяє побудові міцних зв'язків із країною походження, незважаючи на змінні соціально-економічні чи політичні умови [19].

Серед російських дослідників, які займаються питаннями міграційних систем, можемо виокремити І. Івахнюк, авторку теорії Євразійської міграційної системи. На її думку, стійкість міграційних зв'язків у системі може визначатися як історичними причинами (колоніальні відносини чи політичні союзи, наприклад СРСР), так і взаємною економічною зацікавленістю країн у міграційному обміні, яка зумовлює виникнення і збереження міграційного руху певної спрямованості. Міграційні зв'язки між країнами, що входять до системи, впливають на ці країни так, що їхній розвиток у результаті стає «міграційно зумовленим», тобто

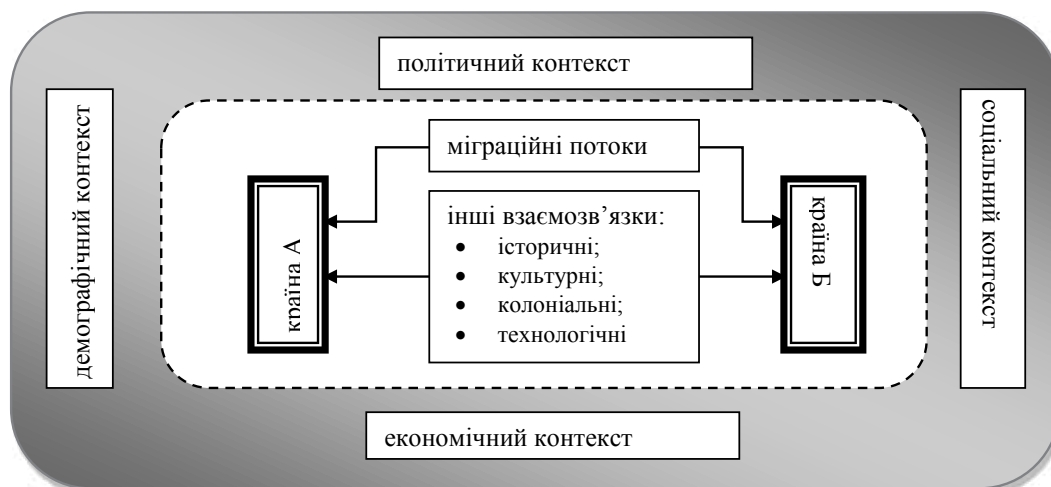


Рис. 2. Графічне зображення міграційної системи на макрорівні

Джерело: складено за [18, с. 415]



Рис. 3. Теоретична основа причинно-наслідкових зв'язків між міжнародною міграцією та її детермінантами в міграційній системі [18, с. 416]

набуває властивостей, що спричинені внутрішньосистемними взаємозв'язками. Таким чином, на думку І. Івахнюк, у міграційних системах міграція є й причиною, й результатом системної взаємодії країн [20]. Однак у своїх працях дослідниця керується чітким географічним підходом до виокремлення меж міграційних систем і концентрує увагу переважно на Євразійській міграційній системі, центром якої вона вважає Росію. Усе це, на нашу думку, є проявом домінування неоевразійської геополітичної доктрини Л. Гумільова у поглядах авторки.

Висновки. Підводячи загальний висновок нашого аналізу, можемо виокремити певні етапи в еволюції теоретичних підходів дослідників до поняття міграційної системи, а саме:

- перший етап (70-ті роки) – застосування основ системного аналізу та теорії соціальних систем на мікрорівні для опису міграційної системи між селом та містом (А. Мабогундже);

- другий етап (80–90-ті роки) – перенесення основ міграційної системи на макрорівень, використання теорій глобальної системи та теорій мереж для виявлення зв'язків, які сприяють стійкості міжнародних міграційних систем (Л. Лукасен, Л. Лім, М. Крітц, Р. Бетфорд, М. Бойд, Ф. Арнольд, Г. Злотнік, Дж. Фоусетт та ін.);

- третій етап (2000-ні роки) – поглиблення міждисциплінарності у підходах до вивчення міжнародних міграційних систем та детермінант, що існують у ній, намагання окреслити межі системи, а також причини її виникнення, тобто перетворення міграційних потоків у міграційну систему (Р. Дженнісен, О. Бейквелл, Хейн де Хаас, А. Кубаль та ін.).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. International Migrant Stock 2017. UN Population Division. URL: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates17.shtml>.
2. П'ятковська О.Р. Економічний ефект міжнародної трудової міграції: теоретико-емпіричний аспект. Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Донецьк, 2011. С. 251–256.
3. Harris J., Todaro M. Migration, Unemployment and Development: a Two-Sector Analyses. URL: <http://www.aeaweb.org/aer/top20/60.1.126-142.pdf>.
4. Labor Market and Investment Effects of Remittances / S. Drinkwater, P. Levine, E. Lotti. URL: <http://www.econ.surrey.ac.uk/Research/scies/papers/2006/labour%20market.pdf>.
5. Hein de Haas Remittances, Migration and Social Development. Social Policy and Development Program. 2007. № 34. 40 p.
6. Малиновська О.А. Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення: аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 60 с. (Сер. «Економіка», вип. 18).
7. Кукурудза І., Ромащенко Т. Україна у світових процесах міжнародної міграції: монографія. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2012. 252 с.
8. П'ятковська О. Орієнтири міграційної політики. Еволюція наукового дискурсу: за матеріалами авторефератів дисертаційних робіт України за період 2009–2013 рр. Львів: Артос, 2015. 108 с.
9. From Refugees to Workers. Mapping Labour-Market Integration Support Measures for Asylum Seekers and Refugees in EU Member States. Vol. I Comparative Analysis and Policy Findings / Eds. I. Martín, A. Arcarons, J. Aumüller, P. Bevelander, H. Emilsson, S. Kalantaryan, A. MacIver, I. Mara, G. Scalettaris, A. Venturini, H. Vidovic, I. van der Welle, M. Windisch, R. Wolffberg, A. Zorlu. URL: <https://www.berthelmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/from-ref>

- ugees-to-workers-mapping-labour-market-integration-support-measures-for-asylum-seekers-and-3/.
10. From Refugees to Workers. Mapping Labour-Market Integration Support Measures for Asylum Seekers and Refugees in EU Member States. Vol. II Literature Review and Country Case Studies / Eds. I. Martín, A. Arcarons, J. Aumüller, P. Bevelander, H. Emilsson, S. Kalantaryan, A. MacIver, I. Mara, G. Scalettaris, A. Venturini, H. Vidovic, I. van der Welle, M. Windisch, R. Wolffberg, A. Zorlu. URL: <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/from-refugees-to-workers-mapping-labour-market-integration-support-measures-for-asylum-seekers-and-3/>.
 11. Hein de Haas North African Migration Systems: Evolution, Transformations and Development Linkages. Working Papers IMI. 2007. Paper 6. 44 p.
 12. Mabogunje A.L. Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration. Geographical Analysis. 1970. № 2 (1). P. 1–18.
 13. Bakewell O. Re-launching Migration Systems. Working Paper IMI. 2012. № 60. 19 p.
 14. Wallerstein I. The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York: Academic Press, 1976. 440 p.
 15. The Rise and Future Demise of the World Capital System: Concepts for Comparative Analysis. Comparative Studies in Society and History. 1974. Vol. 16. Issue 4. P. 387–415.
 16. Fawcett J.T. Networks, Linkages and Migration Systems. International Migration Review. 1989. Vol. 23. № 3. P. 670–680.
 17. International Migration Systems. A Global Approach / Edited by M. Kritz, L. Lim, H. Zlotnik. Oxford: Clarendon Press, 1992. 354 p.
 18. Jennissen R. Causality Chains in International Migration Systems Approach. Population Research and Policy Review. 2007. V. 26. P. 411–436.
 19. Migration systems, pioneers and the role of agency / J. Bakewell, H. De Haas, A. Kubal. Working Papers IMI. 2011. № 48. 26 p.
 20. Ивахнюк И. Евразийская миграционная система: от экономического прагматизма к возрождению цивилизационного единства. URL: <http://www.gumilev-center.ru/evrazijskaya-migracionnaya-sistema-ot-ehkonomicheskogo-pragmatizma-k-vozhzhdeniyu-civilizacionnogo-edinstva/>.